

Przedstawiona do recenzji praca zbiorowa pt. *Konflikt społeczny w perspektywie socjologicznej i pedagogiczno-psychologicznej. Wybrane kwestie* pod red. Danuty Boreckiej-Biernat i Małgorzaty Cywińskiej potwierdza wysoką wrażliwość pedagogiczną i społeczną Autorów. Jest ważnym studium interdyscyplinarnym, w którym analizy pedagogiczne, socjologiczne i psychologiczne wyrażają wspólną troskę o rozpoznawanie mechanizmów powstawania konfliktów społecznych. Książka stanowi istotny wkład w rozwój teorii i praktyki edukacyjnej i z pewnością przyczyni się do poszerzenia jej perspektywy badawczej. Formułowane interesujące wnioski mogą być z powodzeniem zastosowane w praktyce, a niektóre z nich mogą stać się sygnałem do poszukiwań nowych, lepszych rozwiązań.

Katarzyna Segiet

Agnieszka Gromkowska-Melosik, *Elitarne szkolnictwo średnie. Między reprodukcją społeczno-kulturową a ruchliwością konkurencyjną*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2015, 475 s.

Polska pedagogika w jej transdyscyplinarnym aspekcie socjologicznego pogranicza badawczego zyskała nowy, ważny impuls za sprawą obszernej, liczącej 475 stron monografii Agnieszki Gromkowskiej-Melosik pt. *Elitarne szkolnictwo średnie. Między reprodukcją społeczno-kulturową a ruchliwością konkurencyjną*. Poznańska pedagog z Wydziału Studiów Edukacyjnych UAM zaprezentowała udaną próbę analizy społecznych funkcji szkolnictwa średniego w Polsce i na świecie. Jej książka składa się z dwóch części o rozbudowanej strukturze, opatrzone jest rzetelnym wprowadzeniem, podsumowaniem i – co szczególnie ważne – licznymi, bo 1505 przypisami, przywołanymi na podstawie imponującego zestawu bibliograficznego obejmującego blisko 600 publikacji (należy zaznaczyć, że w większości obcojęzycznych) i ponad 120 źródeł netograficznych oraz opracowań rankingowych. Dotarcie do tak bogatego zbioru publikacji zagranicznych stanowiło zapewne duże wyzwanie logistyczne, a sposób, w jaki dokonano ich merytorycznej analizy, świadczy z jednej strony o znakomitym kontakcie ze światową literaturą z zakresu socjologii edukacji, z drugiej zaś dowodzi wyjątkowej erudycji Autorki.

Rozprawa stanowi ponadstandardowy – jak na jedną publikację – wkład w dyscyplinarne pogranicze socjologii i pedagogiki, a konkretnie w rozwój komparatystyki pedagogicznej i socjologii edukacji, ale także w wyłaniającą się nową subdyscyplinę pedagogiki – pedagogikę szkoły. Autorka, posługując się niezwykle sprawnie językiem polskim, stworzyła dzieło, którego lektura zadowoli nie tylko poszukiwaczy specjalistycznej wiedzy, ale także przez wspomnianą sprawność językową może być zajmującą lekturą dla światłych rodziców, żywotnie zainteresowanych karierą szkolną swoich dzieci.

Pracę inicjuje siedmiostronicowe *Wprowadzenie*, w którym Autorka, uzasadniając wybór tematyki, trafnie stwierdza, że (...) *problem ten zasługuje na uwagę, bowiem we współczesnych neoliberalnych społeczeństwach zdecydowanie następuje w szkolnictwie „powrót do elitarności”, a dyskusja dotycząca szkół elitarnych odbywa się już nie tylko na forum stricte naukowym, ale także codziennym/publicznym. Z ostrożnością właściwą odpowiedzialnym badaczom sygnalizuje, że z perspektywy socjologii edukacji – szczególnie anglosaskiego jej nurtu – podjęła próbę dokonania analizy społecznych funkcji elitarnego szkolnictwa średniego, ze szczególnym akcentem położonym na funkcję selekcyjno-stratyfikacyjną oraz socjalizacyjną.*

Pierwszą część publikacji otwiera rozdział zatytułowany *Elitarne szkoły średnie w perspektywie teoretycznej*, w którym Autorka, odwołując się do wielu ważnych teorii i kategorii pojęciowych, przedstawiła szerokie tło teoretyczne dla swojej eksploracji badawczej funkcji elitarnego szkolnictwa średniego, poprzedzającego edukację na poziomie akademickim. Rozpoczyna swoje rozważania od ukazania dwóch makrosocjologicznych podejść: adaptacyjnego oraz reprodukcyjnego, by w dalszej części rozdziału, posiłkując się licznymi odniesieniami do materiałów źródłowych, erudycyjnie omówić kategorię elitarności, nie zaniedbując wszakże wątku egalitaryzmu, któremu poświęca uwagę także w drugiej części pracy oraz *Zakończeniu*. Agnieszka Gromkowska-Melosik, podejmując zagadnienie elitarności i odnosząc się do kategorii reprodukcji społecznej – akcentowanej w podtytule pracy, czytelnie odwołuje się do klasycznych już poglądów Pierre’a Bourdieu. W odniesieniu zaś do kategorii ruchliwości konkurencyjnej rekonstruuje koncepcję Ralpha Turnera, który ową ruchliwość konkurencyjną (ale także ruchliwość sponsorowaną) uznał za sposób przemieszczania się jednostek na tak zwanej drabinie społecznej. Dzięki podkreślanej już erudycji Autorki polski czytelnik ma w tym rozdziale okazję zapoznać się z zagraniczną (głównie anglosaską) literaturą fachową i poglądami jej przedstawicieli, na przykład: R.A. Gaztambide-Fernándeza, A. Howarda, S. Bowlesa, H. Gintisa, J.W. Meyera, P.W. Kingstona, L.S. Lewisa, M. Sako, P. Cooksona, C.H. Persel i wielu innych.

Autorka na podstawie lektury wielu publikacji zdecydowała się na ustalenie listy państw, w których elitarna edukacja na poziomie średnim odgrywa specyficzną, społeczną rolę i zaliczyła do nich: Wielką Brytanię, Francję, Szwajcarię, Stany Zjednoczone, Japonię i Singapur. Interesującą z pedagogicznego punktu widzenia charakterystykę systemów elitarnego szkolnictwa w tych krajach zamyka konkluzja, iż elitarnie szkolnictwo średnie ma szereg cech wyróżniających je z systemów edukacyjnych funkcjonujących w opisywanych krajach. W kontekście społecznym elitarnie szkoły średnie dysponują znaczącym potencjałem stratyfikacyjnym – służą więc jako instrument reprodukcji dla i tak już uprzywilejowanych grup społecznych. Z uwagi zaś na specyficznie przebiegający proces socjalizacji, jaki zachodzi w elitarnych szkołach średnich, ucząca się w nich młodzież – dysponując wysokim kapitałem kulturowym – dzięki dostępowi do uprzywilejowanych form edukacji uzyskuje znaczną przewagę w rywalizacji o dostęp do elitarnych szkół wyższych, a następnie równie elitarnych miejsc pracy.

Sześć kolejnych rozdziałów tej części pracy to efekt rekonstrukcji funkcjonowania edukacji elitarniej na poziomie średnim w Wielkiej Brytanii, Francji, Szwajcarii, Stanach Zjednoczonych, Japonii i Singapurze – krajach z utrwaloną społecznie tradycją szkolnictwa elitarnego (w niektórych nawet wielowiekową). Trzeba podkreślić, że ta część książki odgrywa

szczególną rolę ze względu na frapujący zestaw informacji w istotny sposób poszerzających i weryfikujących potoczną wiedzę o znanych, elitarnych szkołach uosabiających sukces edukacyjny dla wybranych. Autorka zadbała o to, by każdy z omawianych systemów edukacji elitarniej ukazany został w kontekście historycznym, którego szczegółowość dostosowała – jak sądzę – do faktografii dostępnej w obcojęzycznej literaturze. Najobszerniej więc zagadnienie to zostało omówione w odniesieniu do Wielkiej Brytanii, Francji i Stanów Zjednoczonych, mniej historycznych szczegółów znajdziemy w opisie szkolnictwa elitarnego Japonii i Szwajcarii, najmniej zaś w rozdziale poświęconym Singapurowi, gdyż cezurę czasową stanowi rok 1965, w którym kraj ten uzyskał niepodległość.

Przyjęta przez Agnieszkę Gromkowską-Melosik rekonstrukcja elitarnego szkolnictwa średniego w różnych krajach z perspektywy przynależnych mu funkcji przyniosła ciekawy rezultat obejmujący istotne różnice, ale także cechy wspólne. Owo zróżnicowanie w przypadku Wielkiej Brytanii odnosi się do akcentowania funkcji stratyfikacyjnej i socjalizacyjnej. W odniesieniu do elitarnych liceów francuskich charakterystyczne są paradoksy ruchliwości konkurencyjnej wynikające z dominującej merytokratycznej polityki edukacyjnej państwa. Szczególną cechą (oprócz bardzo wysokiego czesnego) elitarnych szkół szwajcarskich jest ich wielokulturowy charakter i międzynarodowy skład zespołów uczniowskich, co sprzyja globalnej stratyfikacji. W Stanach Zjednoczonych dominuje model elitarniej szkoły średniej z internatem, partycypującej w procesach reprodukcji społeczno-kulturowej. Elitarne szkolnictwo średnie w Japonii charakteryzuje ekstremalny poziom ruchliwości konkurencyjnej opartej na systemie testów i egzaminów. Singapur, jako stosunkowo młoda, niepodległa państwowość akcentująca konieczność wyłonienia elity narodowej, opiera swoje elitarne szkolnictwo średnie na merytokratycznym elitaryzmie, czy – jak kto woli – na elitarniej merytokracji. Cechą zaś wspólną wszystkich analizowanych elitarnych szkół średnich jest wypełnianie funkcji selekcyjno-stratyfikacyjnej oraz socjalizacyjnej, co w praktyce oznacza podążanie absolwentów ścieżką wyznaczoną przez elitarne szkoły wyższe oraz wysoki prestiż społeczny i zawodowy. Tak więc elitarność najlepszych szkół średnich potwierdza się w strukturze przyjęć do najlepszych uniwersytetów, ale także w dostępie do prestiżowych stanowisk i ról społecznych.

Druga część książki, zatytułowana *Elitarne licea ogólnokształcące we współczesnej Polsce z perspektywy uczniów i absolwentów*, stanowi w istocie autorskie uzupełnienie opisanych w części pierwszej analiz opartych na przykładach sześciu krajów. Przedstawione zostały wyniki przeprowadzonych osobiście przez Agnieszkę Gromkowską-Melosik w roku 2014 badań empirycznych o charakterze jakościowym, których przedmiotem był sposób postrzegania przez uczniów i absolwentów dziesięciu polskich elitarnych liceów funkcjonujących w Warszawie, Krakowie, Wrocławiu, Toruniu i Poznaniu. W otwierającym tę część pracy rozdziale pt. *Metodologiczne podstawy badań własnych* Autorka rzetelnie zrelacjonowała swoje przygotowania do eksploracji badawczej: precyzując problemy badawcze i zastosowane jakościowe podejście badawcze; wyjaśniając istotę studium przypadku jako metody badań i omawiając wykorzystanie techniki pogłębianego, częściowo ustrukturyzowanego wywiadu indywidualnego. Uzasadniony został także celowy dobór próby badawczej, którą stanowiło

15 uczniów i 12 absolwentów z wybranych szkół. Uważna lektura tego rozdziału może być także dla innych badaczy przykładem logiki procesu metodologicznego.

W kolejnym rozdziale, pt. *Polskie elitarne licea ogólnokształcące – uzasadnienie kryteriów wyboru*, opierając się na tradycji, renomie i ogólnopolskich rankingach szkół ponadgimnazjalnych, Autorka dokonała celowego wyboru, a następnie interesującej charakterystyki placówek, wśród których znalazły się: I Liceum Ogólnokształcące im. Bartłomieja Nowodworskiego w Krakowie, Liceum Ogólnokształcące Zakonu Pijarów im. ks. Stanisława Konarskiego w Krakowie, V Liceum Ogólnokształcące im. Augusta Witkowskiego w Krakowie, II Liceum Ogólnokształcące im. Stefana Batorego w Warszawie, XLI Liceum Ogólnokształcące im. Joachima Lelewela w Warszawie, III Liceum Ogólnokształcące im. A. Mickiewicza we Wrocławiu, I Liceum Ogólnokształcące im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, Liceum Ogólnokształcące św. Marii Magdaleny w Poznaniu.

Kolejne trzy rozdziały, zamykające książkę, mają niezaprzeczalną wartość naukową, mimo iż w warstwie metodologicznej wykorzystano „miękkie”, jakościowe podejście badawcze. Autorka w toku konceptualizacji badań podjęła niezwykle trafną decyzję, zaplanowała bowiem wykorzystanie narracji dwóch pokoleń uczestników edukacji elitarniej – aktualnych uczniów i absolwentów, co zaowocowało kapitalną możliwością fenomenologicznego wglądu w dynamikę procesu elitarniej edukacji.

Zebrany materiał badawczy zaprezentowany został w rozdziale pt. *Status elitarnego szkolnictwa średniego i jego rola: akceptacja ideologii ruchliwości konkurencyjnej i nierówności społecznych*, w którym przybliżono między innymi sposoby rozumienia przez podmioty edukacji (czyli aktualnie uczących się i absolwentów): idei elitarności i jej kontekstów, uwarunkowań zjawiska selekcji, kapitału kulturowego jako wyznacznika indywidualnej ścieżki sukcesu oraz roli nauki w elitarniej szkole średniej w procesie podejmowania decyzji o dalszej drodze edukacyjnej i zawodowej.

Szeroko rozumiany proces kształcenia z perspektywy uczniów i absolwentów stał się motywem przewodnim kolejnego rozdziału pt. *Dynamika funkcji kształcącej w elitarnych liceach: między 'testokracją' a ideałem człowieka wszechstronnie wykształconego*. Podjęto w nim trzy główne wątki: funkcji kształcącej szkoły, edukacji matematycznej oraz pedeutologiczny.

Rekonstrukcja funkcji kształcącej szkoły średniej przez podmioty uczestniczące w edukacji elitarniej to w istocie relacja z poszukiwania złotego środka pomiędzy: wykształceniem ogólnym i specjalizacją, mierzalnymi (m.in. testowanymi) i niemierzalnymi wymiarami poziomu wiedzy oraz jednostkowym i grupowym wzmacnianiem talentów. To także emocjonalnie zabarwione relacje osób badanych na temat rozwoju osobistego oraz roli, jaką odegrała sama szkoła i zdobywana w niej wiedza.

Uwzględnienie przez Agnieszkę Gromkowską-Melosik wątku jakości kształcenia matematycznego jako probierza elitarności wydaje się szczególnie ważne z uwagi na trwającą od jakiegoś czasu burzliwą dyskusję na temat dramatycznie niskich kompetencji matematycznych współczesnych uczniów i studentów. Narracje badanych uczniów i absolwentów nie pozostawiają wątpliwości, że znajomość matematyki jest kluczowym elementem wykształcenia ogólnego, również u osób podążających ścieżką humanistyczną. Istotę rozważań o roli edukacji matematycznej w elitarnym kształceniu dobrze oddaje cytowana w książce myśl, że

(...) *Kompetencje matematyczne są jedną z najwyżej ocenianych form kapitału intelektualnego, a nawet kulturowego, stanowią niemal swoisty symbol „racjonalności Zachodu”* (s. 394).

Autorka w swoich badaniach nad elitarnością w edukacji nie pominęła wątku pedeutologicznego, bowiem „szkoła nauczycielem stoi”. Z wypowiedzi badanych osób wyłania się obraz elitarnej szkoły ze znakomicie wykształconymi nauczycielami, dysponującymi wiedzą, kompetencjami dydaktycznymi i wychowawczymi na poziomie ponadstandardowym, nierzadko uznawanymi za osobowości charyzmatyczne. Podkreślić należy także wyłaniającą się z narracji badanych wiedzę o istotnej zmianie pokoleniowej nauczycieli, którzy współcześnie są znacznie lepiej przygotowani pedagogicznie i psychologicznie do odpowiedzialnej roli partnera ucznia w procesie uczenia się.

W zamykającym empiryczne analizy rozdziale pt. *Socjalizacyjna funkcja elitarnego liceum: mechanizmy identyfikacyjne i kształtowanie charakterów* poddano analizie: socjalizację do sukcesu, normy, wartości, dyscyplinę, szkolną tradycję rytuałów o charakterze inicjacyjnym i identyfikacyjnym oraz interpersonalne relacje w społeczności absolwentów, przyjmujące specyficzną formę sieci.

Pozornie łatwe wydaje się dokonywanie wszelkiego rodzaju podsumowań, ale w przypadku tej książki, zawierającej ogromną ilość informacji, stanowi to nie lada wyzwanie. Testem weryfikującym owo wyzwanie jest uniknięcie niebezpieczeństwa zbanalizowania – tak merytorycznego, jak i językowego – efektów badań. Ten test, moim zdaniem, Autorka zdała wzorowo i czytelnik istotnie otrzymuje kwintesencję podjętych problemów. Po pierwsze, klarowna i czytelna jest wyrażona w trzech punktach reasumpcja warstwy instytucjonalnej postrzegania elitarności szkoły przez uczniów i absolwentów szkół. Po drugie, pojawia się oparta na licznych lekturach i przywołanych tu badaniach próba naszkicowania obrazu ucznia oraz absolwenta elitarnej szkoły średniej. Po trzecie, elitarność szkół średnich w wymiarze społecznym broni się za sprawą silnych wpływów merytokratycznych.

Odniosę się także do *Zakończenia*, w którym Autorka, prezentując postawę odpowiedzialnego badacza, słusznie stwierdza, iż (...) *Ocena samego istnienia i sposobu funkcjonowania elitarnego szkolnictwa zależeć będzie zawsze od ideologii edukacyjnej, której wyrazicielem jest osoba obserwatora. Jeśli bliskie będą mu założenia egalitaryzmu, przyjęcie krytycznej postawy wobec szkół elitarnych wydaje się być w jego przypadku nieuchronne. Z kolei, jeśli określa się on mianem liberała, z pewnością uzna istnienie szkół elitarnych za logiczną konsekwencję istniejących w społeczeństwie procesów stratyfikacji, a także konsekwencję (i logicznie biorąc – przyczynę) nierówności, które i tak będą stale obecne. Za sprawą Agnieszki Gromkowskiej-Melosik i przedstawionych tu efektów Jej wnikliwych studiów dysponujemy bardziej pogłębionym wglądem w materię elitarności w edukacji. Mniemam, że ta publikacja będzie stanowić znaczący głos w środowisku naukowym nie tylko polskiej pedagogiki, ale także socjologii; znajdzie miejsce w kanonie lektur studentów, zainteresuje nauczycieli i kadre kierowniczą oświaty.*